

ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ ШТУЧНОЇ МОВИ В УМОВАХ КУЛЬТУРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕРИ

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті розкривається людиновимірний характер штучної мови в умовах культури інформаційної ери. Аналізується розвиток мов людино-машинного спілкування як процес, детермінований внутрішнім світом людини, її комунікативними потребами.

Вступ

Обов'язковою умовою культурно-історичного розвитку суспільства, спрямування складної та диференційованої людської діяльності, є мова. Будь-які зміни соціокультурного простору спонукають людину до пошуку адекватних засобів представлення результатів діяльності. Яскравим прикладом цьому є культура інформаційної ери, означена мінливими процесами практично в усіх сферах життєдіяльності.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, поява численних наук, пов'язаних із процесами комп'ютеризації та інформатизації, спричиняє постійне вдосконалення існуючих і народження нових семіотичних систем. Рушійною силою при цьому виступає не стільки ускладнення технічних засобів, скільки культурно-духовні запити особистості, її практичні потреби. Удосконалення спеціалізованих штучних мов, у свою чергу, стимулює формування в людини нових інтересів, потреб, світоглядних орієнтирів. Тому на сьогодні особливо **актуально** видається необхідність філософського осмислення антропологічного виміру штучної мови в умовах культури інформаційної ери.

Постановка завдання

Метою даної статті є виявлення людиновимірного характеру штучної мови в умовах культури інформаційної ери.

Аналіз публікацій

З огляду на окреслену проблематику найбільш цінними для нас видаються дослідження, в основу яких лягли концепції В. фон Гумбольдта та М. Хайдеггера. Так, діяльнісно-енергетична концепція В. фон Гумбольдта дозволила вперше в історії лінгвофілософської думки показати мову в новій якості – як прояв людської культури, довівши, що духовне начало мови – суто людський атрибут [3, с. 304]. М. Хайдеггеру ж вдалося показати мову як «оселю буття, в якій мешкає людина» [10, с. 203], що безпосередньо вказує на її антропоцентричний характер.

Чимало сучасних учених у своїх роботах торкаються проблеми функціонування лінгвокультурного середовища інформаційного суспільства (І. Алексєєва, А. Анісімов, Г. Балута, Л. Дротянко, А. Казакова, Н. Карамішева, Л. Мантатова, А. Ракітов, М. Соболева, Б. Успенський та ін.). Питання ролі й місця штучної мови в світі електронної комунікації детально представлені в роботах зарубіжних і вітчизняних авторів, серед яких С. Азаров, О. Войскунський, А. Дабаг'ян, М. Кастельс, В. Козирьков, Р. Лейбов, О. Леонтович, М. Мак-Люен, С. Михайлов, В. Монтвілов, В. Розін, Г. Трофимова, О. Шеремет та ін. Проте, не зважаючи на численні теоретичні

напрацювання як філософів попередніх поколінь, так і сучасників, питання функціонування штучної мови в культурі інформаційної ери, зокрема її людиновимірного характеру, залишається відкритим і потребує осмислення крізь призму сучасних соціокультурних процесів.

Основна частина

Аналіз семантичного поля поняття «штучна мова» показує, що це -спеціально створена на основі природної мови знакова система, основним завданням якої є реалізація практичних потреб людини щодо операцій із соціокультурною інформацією в тих галузях, де використання природної мови є менш ефективним або неможливим. Специфіка соціокультурного простору інформаційної ери спонукає нас до розгляду одного з найбільш затребуваних у культурі сучасної доби пластів штучної мови – спеціалізованих штучних мов людино-машинного спілкування, які усвідомлюються як універсальні засоби інфообміну.

Переслідуючи конкретні комунікативні цілі, людина чи певний людський колектив спеціально створюють певну систему знаків, наділяючи її відповідними значеннями та правилами використання. Тому не викликає сумнівів, що будь-який із типів штучних мов є соціокультурно обумовленим. Вони репрезентують культурні феномени залежно від конкретних потреб суспільства на певному історичному етапі розвитку. Як зазначає Н. Автономова, «мова – це не тільки знаряддя і засіб комунікації, але й передумова та умова формування людської свідомості та пізнання, що накладає відбиток на всі сторони духовної та матеріальної практики людини, незалежно від того, чи протікає вона безпосередньо в мовній формі, чи виключає артикульовану мову як один зі своїх компонентів або ж ніяк безпосередньо не пов'язана з мовою, хоча й передбачає її в якості фактора, що опосередковує будь-яку форму соціальної діяльності людини» [1, с. 64]. Отже, спеціалізовані штучні мови цілком можна вважати фактором, який опосередковує діяльність людини щодо перетворення інфосфери («порозуміння» з інформацією). Особливо чітко це прослідковується в сфері науки, тобто наукової комунікації.

Загальновідомо, що мова, будучи необхідним інструментом відображення людиною дійсності, впливає на спосіб її сприйняття і пізнання, сама при цьому вдосконалюючись. Мається на увазі долучення до лінгвокультурного процесу як особлива діяльність людини, що виражається в її здатності відображати світ у поняттях, судженнях, наукових гіпотезах, теоріях та інших елементах знання, що мають опосередкований, узагальнюючий характер, пов'язаний із вирішенням нетривіальних задач. Мислення – активний процес, інструментом якого

виступає мова, що в свою чергу пов'язана смисловим боком з дійсністю і своєрідно відображає її. Відповідно, активна роль мови в пізнанні не може не впливати на рівень абстрактного мислення, на можливість і спосіб постановки питань стосовно дійсності і отримання відповіді на ці питання, адже, абстрагуючись від несуттєвого і випадкового, ми виділяємо і пізнаємо суттєве та необхідне.

Характеристики сучасного культурного простору дають підстави припустити, що зазначене підвищення рівня абстрагування й ускладнення типів спеціалізованих штучних мов активно корелюють із процесами інформатизації та комп'ютеризації. Таку думку підтверджують слова М. Хайдеггера: «Сьогоднішнє мислення щораз завзятіше і щораз винятковіше перетворюється на рахівництво» [10, с. 161]. З винайденням цифрових обчислювальних машин багатьом стало здаватися, що свідомість – це своєрідний дешифровщик, властивий мозку, а наше знання мови подібне до знання машин, що й виправдовує оперування алгоритмічними формами [11, с. 197].

Навіть побіжний аналіз цієї проблеми свідчить про поступальну зміну задач, які ставила людина перед машиною. Розвиток штучних мов людино-машинного спілкування супроводжувався еволюцією конкретних практичних потреб особи. Так, якщо раніше людину задовольняло лише спілкування засобами традиційного телефонного зв'язку (усне спілкування), то згодом виникла потреба в миттєвому передаванні текстового повідомлення, причому одночасно декільком чи безлічі комунікантів (наприклад, SMS-повідомлення, ICQ, електронна пошта, спілкування в чатах, форумах та ін.), потім – потреба в голосовому та відеозв'язку (наприклад, Skype та ін.). Своєрідною відповіддю на комунікативні запити суспільства сучасної доби є можливість проведення відеоконференцій (можливість спілкування в режимі реального часу безлічі територіально віддалених користувачів); створення власної домашньої сторінки в мережі (homepage) і розміщення її на web-сервері; віднайдіння потрібної інформації в пошукових системах (Google, Яндекс, Alta Vista тощо).

Найбільш прийнятною для нас видається позиція А. Казакової, яка розглядає еволюцію мов програмування крізь певну комунікативну потребу людини. На думку дослідниці, в основі означеного процесу – намагання подолати семантичний розрив між мовою людини та машини, наблизити абстрактні структури мов програмування до абстрактних структур природної мови. Так, вона виділяє три покоління мов програмування:

1) машинні мови (команди записуються в вигляді послідовності битів – «0» та «1») – семантичний розрив найбільш високий;

2) мови асемблера (машинно залежний мнемонічний код) – передбачають численні скорочення, що взаємно однозначно відповідають операторам машинної мови;

3) мови високого рівня – семантичний розрив знижується за рахунок введення додаткових абстрактних конструкцій, що полегшують процес формалізації завдання [6, с. 71].

Аналіз еволюції зазначеного мовного пласту доводить, що основним чинником ускладнення мови програмування є пошук таких методологій

програмування, які дозволили б найбільш точно відобразити логіку людських дій, орієнтованих на вирішення завдань різних предметних областей. Людині насправді не цікаво, як працює комп'ютер: автор програми позбавлений необхідності вникати в тонкощі архітектури комп'ютера. На сьогодні сам процес програмування спрощується за рахунок ускладнення природи штучних мов. Причини цього явища слід шукати в площині інтересів активної частини суспільства, на втілення в життя яких і направлене створення нових типів штучних мов людино-машинного спілкування.

Подібні висновки дозволяють висунути гіпотезу щодо наскрізного антропоцентричного характеру даного типу мов. З цього приводу досить влучно висловила Л. Азнабаєва: «Мова як витвір людини не може не бути антропоцентричною, ...адже вона створена людиною для власних потреб... Хоча мова як система і має свої закономірності, ця система неминуче антропоцентрична» [2, с. 107]. Підкреслюючи провідну роль антропоцентризму в будь-якому з явищ духовної культури, П. Козловський навіть говорить про наявність своєрідного «центру особистості» як невід'ємної якості сучасної культурної доби. Дослідник зазначає, що об'єктивний дух культури і мови може проникнути в будь-яку істоту, тільки якщо вона сама собою вже є потенцією духовності і можливістю духу. Джерело, початок мови має міститися в душі, інакше в принципі було б неможливим зробити мову доступною для глухонімого, тобто навчити його говорити; тільки зустрічним прагненням душі – наділити слова думками – пояснюється осягнення мови. Не людина володіє мовою, а мова володіє людиною [7, с. 68].

Відомо, що мова є унікальним феноменом культурно-понятійного світу, своєрідним інструментом його духовного освоєння, спрямування духовних сил. Базисом діяльностного начала людини в цьому сенсі є її потреби й інтереси. Ці фактори значною мірою є визначальними для поступального культурного розвитку. Вони спонукають до постійного вдосконалення засобів культурообміну, створення нових артефактів, розширення функціональних меж комунікативних процесів тощо. Саме інтерес, потреба – «великі та єдині вчителі людського роду, без яких людина не мала б стимулу до дії. Потреба – точне мірило напруження людського духу» [9].

Тому не викликає сумнівів, що в основі побудови і функціонування будь-якої штучної мови – конкретні потреби людини з її свідомістю, духовними орієнтаціями, світоглядом. О. Мамчур наводить досить влучний приклад щодо цієї думки: вибір мовних засобів з-поміж інших для вираження одного і того ж теоретичного змісту диктується утилітарними міркуваннями – пошуками зручності та простоти оперування цією мовою. Так, наприклад, в основі вибору метричних систем (прямокутні чи полярні системи координат в геометрії), або систем одиниць вимірювання (метри, дюйми – при обчисленні довжини; фунти, кілограми – при вимірюванні ваги, різноманітні шкали температур – шкала Цельсія, Кельвіна і т.д.) – усвідомлення зручності під час користування ними [8, с. 97]. Таке явище цілком можна розцінювати як прагнення адаптувати мовні

реалії до соціокультурних умов відповідної доби. Найменші трансформаційні процеси призводять до того, що в мов людино-машинного спілкування з'являються нові причини для руху, розвитку, зміни, детерміновані внутрішнім світом людини. Тому ускладнення типів даних мов відбувається не стільки в плані семантики чи синтаксису, скільки в плані структури та ідеологічного наповнення – вони все помітніше відповідають запитам людини, стають більш людиновимірними.

Репрезентаційні можливості спеціалізованих штучних мов дають підстави усвідомлювати їх як універсальний засіб представлення культурних реалій. Мови програмування наділяють комп'ютер універсальними якостями, що дозволяють репрезентувати не просто реальність, а віртуальну реальність – надскладний феномен сучасної доби, до якого прикута увага численних сучасних науковців. Завдяки високому ступеню здатності до абстрагування зазначений тип штучних мов дозволяє глибше репрезентувати реальність шляхом її моделювання, симуляції реалій навколишньої дійсності. Те, що ми звикли сприймати як натуральне, сьогодні завдяки штучній мові набуває нових обрисів: виявляється, що співіснування та взаємодія штучної мови з природною стирає межі між реальним і штучним.

На сьогодні технології створення моделей дають можливість віртуально відвідувати виставки, музеї, магазини і при цьому детально роздивитися експонати чи товари. Таку реальність вважають віртуальним комунікаційним середовищем, що поступово замінює традиційні інститути культури. Людина має справу з досі невідомими їй відчуттями та можливостями світосприйняття. Людина, перебуваючи у віртуальному просторі, набуває цілком реальних відчуттів, користується цілком реальними речами, отже, реалізовує власну екзистенційну сутність.

Завдяки Інтернету, електронним засобам масових комунікацій, невпинно зростає «віртуалізація життя». Це – квазіжиття, особлива форма буття, в яку все глибше занурюється сучасна людина, формує нові потреби та гедоністичні орієнтації, задає свої критерії реальності, які проєктуються на справжню реальність. Це породжує свого роду роздвоєність свідомості, посилює тенденції ірраціоналізму і релятивізму, тягне за собою масштабні соціальні наслідки. «Віртуалізація життя» передбачає нові ступені «віддалення» від істинної реальності. Тепер уже не лише актор зображує певного персонажа, а й його цифровий двійник. Інформаційні технології дозволяють створювати все більш витончені форми віртуальної реальності, що конкурують за своєю значимістю і діяльністю зі справжньою реальністю. Екзистенціальні константи реальності, а разом із ними і природні механізми мозку, відповідальні за підтримання самоорганізації нашого «Я», виявляються під загрозою [5, с. 221].

Основним атрибутом інформаційного середовища є також синтез духовного та матеріального, яскравим прикладом чого є сучасне аудіовізуальне середовище. Мови людино-машинного спілкування при цьому усвідомлюються як основний засіб становлення та функціонування такого нового

комунікативного простору. Інтенсивне їх використання сприяє синтезу реального та віртуального, духовного і матеріального, творчого й технічного, природного і штучного. Оскільки в умовах інформаційної доби різні соціальні практики мають справу не лише із суб'єктивною реальністю, а й із віртуальною, репрезентаційний потенціал мов людино-машинного спілкування усвідомлюється як досить важлива їх характеристика.

В якості інноваційного інструменту представлення феноменів культури інформаційної ери низкою сучасних учених усвідомлюється штучний інтелект. Прагнення уподібнити новітні технології людині видаються цілком виправданими з огляду на стрімкий розвиток науки й техніки в культурі інформаційної ери. Усвідомлення людського розуму як фізичної системи пройшло певний еволюційний шлях. Так, чітка система правил, що керують раціональністю нашого мислення, була сформульована ще Аристотелем. Він розробив неформалізовану систему силогізмів, що передбачає проведення правильних міркувань. Значно пізніше Р. Луллій висунув ідею, що такі «правильні» міркування можна здійснювати за допомогою механічного артефакта. Тому відповідно зусилля вчених подальших епох (Т. Гоббс, Л. да Вінчі, В. Шиккард, Б. Паскаль, Г. Лейбніц та ін.) були спрямовані на пошук таких артефактів, вивчення їх функціонального наповнення, законів співіснування з природним розумом.

Сучасними розробниками береться до уваги аналогія процесу обробки інформації людиною та машиною: вони обоє здатні до виконання послідовності певного алгоритму, здатні зберігати певний об'єм інформації, тобто мають пам'ять і т.п. Логічно виникає питання: чи можна завдяки такій характеристиці вважати надскладні типи штучних мов людино-машинного спілкування, а отже, феномен штучного інтелекту, універсальним засобом репрезентації культурних феноменів сучасної культури?

У науково-технічній літературі кінця ХХ ст. помітним є стійке прагнення до перекваліфікації комп'ютерів із помічників людини у рівноправних учасників спілкування. Комп'ютери, дійсно, можуть виконувати чимало практичних дій так же успішно, чи навіть краще від людей, включаючи такі дії, де потребується чимала людська прозорливість і розуміння. Це, безумовно, не означає, що комп'ютери при виконанні цих дій виявляють прозорливість і розуміння, проте справа полягає в тому, що перші передбачення про зміст мисленневих процесів, що потребуються для вироблення даної конкретної поведінки, часто виявляються фальшивими.

Проте сучасні дослідження дедалі більше переконають, що якщо засобами штучного інтелекту й можна змодельовати елементарний рівень творчості, то інтуїтивні вияви мисленневої діяльності комп'ютерів не властиві зовсім. Адже хоча комп'ютер і здатний «мислити» як людина, то вони мають різну співвіднесеність раціонального й творчого мислення. Річ у тому, що глибинні фундаментальні реєстри психіки, сформовані в процесі біологічної еволюції та антропологенезу, що проявляються на чуттєвому та інтуїтивному рівнях,

мають у своїй основі потужну підсвідому базу переробки інформації. Вони відповідальні за вихідне розрізнення справді наявного та такого, що лише здається, того, що є, та того, чого немає, задають первинні критерії реальності, санкціонують рішучість до дій і самі діють [5, с. 222], а отже, їх природа надто складна для введення в чіткі межі, формалізації та машинного моделювання. Логіка людського мозку базується на конструюванні образів, а логіка машини базується на розпізнаванні образів. Комп'ютер сприймає об'єкт у статичній і характеризує його за принципом «так» або «ні», «або – або», «якщо так – то...», тоді як людина може сприйняти протирічну природу об'єкта («і так, і ні», «і те, й інше»). Адаптація у мозку в процесі його діяльності виникають унікальні мозкові реакції на спектр запахів, смаків, кольору, емоцій тощо.

Таку позицію можна аргументувати, навівши в якості прикладу явище осяяння, що притаманне при вирішенні практичних завдань лише людському розуму і ніяк не комп'ютеру. Так, при розв'язанні творчих задач, коли немає повної аналогії в пам'яті, людина інколи використовує для прообразу вирішення досить відділені аналогії, що на перший погляд не мають нічого спільного з досліджуваною проблемою. Інколи складається враження, що рішення проблеми приходить ніби нізвідки, без видимого причинно-наслідкового ланцюжка рішень [4, с. 41]. Творча діяльність людини потребує мобілізації найбільш цінних духовних здібностей людини, використання багатющого досвіду, накопиченого в тій чи іншій галузі дійсності, вміння розрізнити в ньому суттєве та несуттєве, головне та другорядне. А це передбачає не лише здатність до аналітичного мислення, а й інтуїцію, що є суто людською якістю. З огляду на це, заслуговує на увагу позиція низки науковців, які переконують, що технічні засоби – це зрештою «залізо», позбавлене душі, і тому вони не можуть моделювати свідомість, що є основним атрибутом душі людини. Як виявляється, машина може лише частково моделювати найбільш складну за своєю природою аналогову діяльність мозку.

Висновки

О.П. Антипова

ЧЕЛОВЕКОРАЗМЕРНОСТЬ ИСКУССТВЕННОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ КУЛЬТУРЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭРЫ

В статье раскрывается человекообразный характер искусственного языка в условиях культуры информационной эры.

O. Antipova

HUMANITY OF AN ARTIFICIAL LANGUAGE IN THE INFORMATION AGE CULTURE

The article aims to reveal human character of an artificial language in the Information Age culture.

Отже, адаптація природно-штучного мовного середовища в нових культурних умовах супроводжується суттєвим прискоренням лінгвокультурних змін, посиленням виявом людиновимірності мов, особливо спеціалізованих штучних мов людино-машинного спілкування. Завдяки цій якості вони постають універсальними засобами представлення культурних реалій доби, пов'язаних із приростом знань, розвитком науки і техніки, процесами інформатизації та комп'ютеризації, реалізації інших комунікативних потреб людини. Ускладнення даного типу мов відбувається не стільки в плані семантики та синтаксису, скільки в плані структури та ідеологічного наповнення. Вони все більше відповідають внутрішнім запитам людини, її конкретним комунікативним потребам, включаючи духовні орієнтації, світогляд і свідомість, а отже, стають більш людиновимірними.

Список літератури

1. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыт философии языка / Н. С. Автономова. – М.: РОССПЭН, 2008. – 704 с.
2. Азнабаева Л. А. Антропоцентризм в мышлении и языке : монография / Л. А. Азнабаева. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2010. – 124 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
4. Дабаган А. В. Человек, его сознание и культура в паутине электронно-цифровых сетей / А. В. Дабаган. – Х.: Торсинг, 2003. – 336 с.
5. Дубровский Д. И. Сознание, мозг, искусственный интеллект / Д. И. Дубровский. – М.: ИД Стратегия-Центр, 2007. – 272 с.
6. Казакова А. Е. Особенности семантики языков программирования / А. Е. Казакова // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2007. – № 6. – С. 69 – 75
7. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски. – М.: Республика, 1997. – 240 с.
8. Мамчур Е. А. Образы науки в современной культуре : монография / Е. А. Мамчур. – М.: «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2008. – 400 с.
9. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения / Г. В. Плеханов. – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1956.
10. Хайдеггер М. Дорогою до мови / М. Хайдеггер; [пер. з нім. В. Кам'янець]. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
11. Studia linguistica cognitiva: Наука о языке в изменяющейся парадигме знания. – Вып. 2. – Иркутск : Издательство БГУЭП, 2009. – 352 с.